

Yazan:
N. POLITIS

Çeviren:
Saba L. MERAY
Devletler Hukuku Asistanı

Her insan cemiyetinde adaletin teşkilâtlandırılması başta gelen bir ihtiyaca, şahsi ve kolektif menfaatlerin tatminine cevap verir. Bu husus, cemiyetin hayatını idame ettirmesinin ve ilerlemesinin zaruri şartını teşkil eder. Çünkü, adaletin teşkilâtlandırılması, hukukunun üstünlüğünü sağlayarak sosyal barışı da teminat altına alır. Onun olmaması, iptidai barbarlığa ve anarşiye dönmek demektir. Bunun için değil midir ki, bir memlekette adaletin idare ediliş tarzına bakarak o memleketin medeniyet seviyesi hakkında hüküm vermek âdet olmuştur. Adaletin teşkilâtlanmamış olduğu bir memlekette, Devlet'ten de, yerinde olarak bahsedilemez.

Bu o kadar doğrudur ki, her türlü adalet sisteminden mahrum bir içtimai durum düşünmekte güçlük çekilir.

Bununla beraber, insanlar uzun zaman mahkemelere mâlik olmadan yaşadılar. Bunları kurtmak zaruretine kanaat getirmeleri için, birçok asırlar süren bir tecrübe geçirmeleri icap etti. Bu merhaleye, derece derece ilerliyerek, devamı boyunca iptidai hürriyetlerini, kendilerine kanunlarla beraber yargıçlar da veren, bir içtimai nizam uğrunda bıraktıkları, ağır bir tekâmülle varmışlardır.

I

İnsan cemiyetlerinin menşesinde BACON'un *vahşi adalet* diye adlandırdığı durum vardı. Herkes mâruz kaldığı zararların tazmin ettirilmesini, kendi iktidarındaki vasıtalarla sağlamağa çalışıyordu. Bu, *hususî adalet* rejimi idi. Herkesin, hakkı zannettiğine saygı göstermek için kullanacağı tek vasıta, kuvvete baş vurmaktan ibaretti.

Bu sistem değişti ve fertlerin, üstünde, kendisine itaat ettirecek kadar kuvvetli müşterek bir otoritenin kurulması ile ortadan kalktı.

Önce, kuvvet kullanmak için uyulması mecburi kaidelerin konulması ile, bu sistem iptidai şiddetini kaybetti. Teamülün, mağduru öc alma [2] hakkını kullanırken bazı şekillere riayet ettirmesi büyük bir ilerleme oldu.

Sonra, insanlar şiddete baş vurma için her zaman için kâfi bir koruma yolu olmadı.

[1] Bu tercüme POLITIS'in, 1924 te yayımlanan "La Justice Internationale" adlı eserinin Giriş kısmı ile 1 nci Bölümüdür; Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nda yer alan bir sistemin ve bir müessesenin tarihi oluşunu anlatması bakımından bugün için de ilgiye değer sanındayız.

[2] *Jobbé - DUVAL*, "Etudes sur l'Histoire de la Procédure Romaine c. I, s. 3.

ğını anladılar; çünkü, borcunu ödemeyen borçlu, kendisine saldırmak isteyen alacaklısından daha kuvvetli olabiliyordu. Menfaatleri, onları, dostça bir uyuşmaya veya beraberce ve serbestçe seçtikleri bir hakemin aracılığıyla anlaşmazlıkların halledilmesi hususunda anlaşmağa sevketti.

Karışıklıkları ve düzensizlikleri seyrekleştiren bu yeni itiyatlar, âme menfaatine mükemmel şekilde faydalı oluyorlardı. Bunun içindir ki, cemiyet, muhasım taraflara, barışçı yolların daha geniş bir surette kullanılmasını sağlıyan kolaylıklar bahşederek, onların iyi niyetlerini denemeğe girişti. Anlaşmağa istekli taraflara yol gösterecek magistrat'lar koydu. Anlaşmazlığa düşmüş tarafların, bir hakem aradıkları zaman baş vurdukları takdirde faaliyete geçmeğe hazır bekliyen yargıçlar tesis etti.

Bu itiyadlar herkesin malı olunca, cemiyet teşkilâtlanma yolunda bir adım daha attı. Uyuşmaları mecburi yaptı. Herkesi kamu yargıçlarına baş vurma zorunda bıraktı. Tarafların iptidai hürriyeti bu şekilde verilmiş hükümlerin hususi olarak infazına indirilmiş oldu.

Nihayet hususi adaletin bu son izi de ortadan kalktı. Cemiyet hükümlerin infazını, kendi memurlarıyla yapmak üzere üzerine, inhisarı altına aldı.

En sonunda, ceza sahasında, suç hususi menfaatten çok âme menfaatini zarara soktuğu zaman, takibata girişmeyi de cemiyet kendisine tahsis etti. [1].

Bu tekâmülün bitiminde, adalet içtimai bir görev ve âme hizmetlerinin en önemlilerinden biri olmak üzere hususi bir iş olmaktan çıktı.

*
* *

Bütün kavimlerde, Doğuda: Hintlilerde, Yahudilerde, İranlılarda, Yunanlılarda; Batıda: Romalılarda, Keltlerde, Cermenlerde, Franklarda bu, hep böyle oldu. Bazı küçük fraklarla, aşılış merheleler her yerde aynıdır.

Bununla beraber, bu merheleler, hakikatta, anlattığımız kadar kesin görünmezler. Her safhada gerçekleşen ilerleme, kendisinden önceki itiyadların yerine hemen geçmemiştir. Eski itiyadlar yeni ilerlemelerle bir müddet bir arada mevcut olmuş ve, ğer denilebilirse, yeni ilerleme hareketleri eski itiyadlara eklenmişlerdir.

Fakat bir merhaleden diğesine gelinceye kadar asırlar geçmiştir. Buna, Roma kanununun ortaya koyduğu, en iyi bilinen bir misali incelemekle kanaat getirilebilir.

Roma'da tekâmül yedi yüz sene kadar sürdü. M. Ö. V inci yüzyılın ortalarına doğru XII Levha Kanunu ile başladı. O zamana kadar yürürlükte olan *Kanun Aksiyonları* sisteminde, kuvvetinden emin suçlu, kanunen borçlu olmadıkça, ve öç almağı tercih eden mağdur bununla yetinmek zorunda bırakılmadıkça, taraflar istedikleri zaman, tazmin öç almanın yerine geçirdi. Tazmin ya dostça veya bir hakemin aracılığı ile tesbit edilirdi. Âme menfaatine uygun olarak, Devlet bu ihtiyari hakemliği kanuni bir usul yaptı: taraflar bir hakemin tâyini için, magistrat'ya baş vururlar. Eğer borçlu, hüküm giyer de borcunu ödemeyi reddederse, kendisini, öç almak için her türlü serbestliğe malik alacaklının hisımına mâruz bırakır.

Kamu yargıçlarına baş vurma, ancak II nci yüzyılın ortasında taslağı çizilen ve I inci asrın sonunda yerleşen *Formül usulü* ile mecburi oldu. Böylece, alacaklı, her çeşit vada, Devlet tarafından düzenlenmiş bir usule uyarak talep etmesi gereken bir tazmi-

[1] L. GREMIEU, "La Justice Privée", s. 57 vd.

natla yetinmek mecburiyetinde kalıyordu. Fakat, hüküm verilince, alacaklı, infazı için borçlunun şahsi ve malları üzerinde dilediği gibi hareket etmekte serbest kalmakta idi.

Az çok tamamlanmış âmme adaleti sistemine erişmek için daha dört asır beklemek lâzımdır. Bu, İmparatorluk İdaresi altında, ağır ağır sokularak, M. S. III üncü asırda, Diocletien zamanında tesbit edilen, *olağanüstü usul* (procédure extra ordinaire) ile tekemmül etmiştir.

Bu sistem önceleri ceza sahasında tatbik edilmişti. Teamül, daha çok zaman önce, dinle veya cemiyetle ilgili suçları tefrik etmişti. Cemiyet kendisini doğrudan doğruya ilgili görerek, bunların tenkiline müdahale etmek için tabii bir istek duydu. Yavaş yavaş bu hakkı yalnız kendisine inhisar ettirdi. Sonra, bilhassa, ağır mahiyette olan bazı suçların takibatına müdahale etti.

Âmme adaleti fikri, bundan sonra medeni hukuk dâvalarına da yayıldı. Devlet, kesin olarak, ferdin yerine geçti. Yargıçlarını kabul ettirdi. Hükümlerin infazını tek başına üzerine aldı.

Eğer, örf ve adetin, - şüphesiz Romulus ve Remus çağına kadar çıkan, - şiddet kullanmanın düzenlenmesi ve ihtiyari tazmin konusunda, XII Levha Kanunu'ndan önce gerçekleştirdiği ilerlemeler göz önünde tutulursa, görülür ki, Roma medeniyetinde iptidai hususi adaletten modern âmme adaletine geçiş, on yüzyıldan az bir zaman istemiştir.

*

**

Adaletin teşkilatlanması, böylece, kuvvetli ve sağlam bir içtimai nizamın kuruluşunun neticesi gibi görünür; adaletin ilerleme hareketleri bu nizamın ilerleme hareketlerine tamamen tetabuk etmektedir. Adalet ancak onun sayesinde var olmuştur. Sıkı bir tesanüt bağı onları birleştirir; o kadar ki, bir tarafın herhangi bir sarsıntı geçirmesi diğer tarafta da tepki yapar. İçtimai nizam yıkılınca ona bağlı olan âmme adaleti de ortadan kalkar. Bunun delilleri Ortaçağ tarihinde bulunabilir.

Monarşinin zayıflaması ve ona bağlı müesseselerin dağılması, X uncu yüzyılda, fertleri hususi adaletin iptidai teamüllerine sürükledi. Üstün bir otoriteye baş vuramayınca, fertler, bizzat hâdiselerin zoru ile, yalnız kendilerinden başka bir şeye güvenemez oldular. Aileler arasında hususi harbler yeniden başladı. Şiddet, bu sefer, yalnız düzenlenmiş bir şekilde, yeniden mûtat oldu. Fakat az sonra bu kaostan, muhtar gruplar meydana çıktı. Hepsî, üyelerine yardım ve himaye sağlayarak kendi otoritelerini kabul ettirmeğe çalıştılar. Derebeylerinin, belediyelerin, kiliselerin mahkemeleri olmak üzere birçok mahkemeler kuruldu. Bunlara baş vurmak önceleri tamamen ihtiyari idi. Haksızlığa uğramış tarafın bu mahkemelerden biriyle, hususi harb arasında seçim yapması, prensip olarak, kabul edilmişti. Dövüşmeği tercih etmedikçe, kendisini mahkemede savunabilirdi. Fakat hususi harbler, ilgililer için olduğu kadar, cemiyet için de bir âfettir. Bu harbler, XIII üncü asırda, mahkeme usullerinin teşmili lehinde açık bir temayülü ifade eden bir tepki uyandırdılar. Mahkemeye müracaat etme mecburileşti. Ve yavaş yavaş, kiralık kuvvetinin artması ile, adalet yeniden bir âmme hizmeti halini aldı. [1].

[1] ESEMEİN, "Précis de l'Histoire du Droit Français", s. 243.

*
* *

Tekâmülünün sonuna erişmiş olan adaletin teşkilatlanması, diğer ikisini kanunların ve âmme kuvvetinin teşkil ettiği, çağdaş siyasi toplulukların üç ana temelinden birini meydana getirir. Bu unsurlardan her birinin kendine has bir görevi vardır. Müşterek bir eserin, içtimai barışın idamesinin, meydana gelmesine beraberce çalışmak için birleşirler.

Bugün birbirinden ayrılmaz olan bu üç temel her zaman beraber bulunmuş şeylerdir. Tarih bakımından ilk önce görünen, teamül şeklinde, kanun olmuştur. Sonra mahkemeler doğmuş, en sonunda da, âmme otoritesi adaletin hizmetine verilmiştir.

Iptidai cemiyetlerde adalet, daha çok erkenden, haşin kuvvetle mücadeleye girdi. İnce bir müşahedeye uygun olarak, "dairevi bir dalga gibi sınırsız olarak gelişen" [1] kardeşlik duygularının ilerlemesi sayesinde, adalet birbiri ardı sıra, aileden, siteden, ve en sonunda Devletten, Kuvvet'i uzaklaştırdı.

Dalganın devletler arası münasebetlere kadar erişmiş olup olmadığı sorulabilir. Adalet'le Kuvvet arasındaki mücadele şüphesiz bu sahada da başlamıştır. Ortaya çıkan soru, adaletin burada, millî cemiyetlerdeki noktaya erişip erişemeyeceği, orada olduğu gibi burada da üstün gelip gelebileceği ve şimdiden gelecekteki başarısı için ümit duymak imkânlarını veren işaretlerin olup olmadığıdır.

*
* *

İnkâr edilemez ki, insanın konu olduğu her yerde aynı ihtiyaçlar doğar. Hususi münasebetler gibi, devletler arası münasebetler de düzen ve sağlamlık isterler. Bunlar ne kadar gelişirlerse, bu lüzum da o kadar zaruri olur. Bunların sıklığı, çokluğu Devletleri birbirine muhtaç, bir dereceye kadar, aralarında - bağımlı yapar. Kuvvete taş vurmanın mucip olduğu karışıklıklar, değil yalnız anlaşmazlığa düşmüş milletlerce, fakat diğerlerince de şiddetle duyulur. Barış arzusu umumileşir. Müşterek menfaat, Devletler arasında, kendi kanunlarına malik olan, daha geniş bir grubun meydana getirmesine temayül eder. Bu, yeni bir topluluğun ilk unsurudur.

Milletler cemiyeti, hukukça, tanınmadan çok önce, fiilen mevcut olmuştur. Hukukçular en az üç asırdan beri, kendisinden bahsediyorlardı. XVII nci yüzyılda bir İspanyol yazarı, François SUAREZ, bu mefhumu ortaya atmıştır. Bir yüzyıl sonra da Ch. WOLFF, üyeleri üzerinde otoritesi olan ve Devletler Hukuku'nun kaynağını teşkil eden devletler arası büyük bir topluluğun mevcudiyetini teyit etmişti. O zamandan beri bu fikir kesin olarak doktrine girdi. Doktrin, bir Devletler Hukuku'nun mevcut olması vâkasından bir milletler cemiyetinin varlığı neticesini çıkarıyordu; çünkü, eğer cemiyetin olduğu yerde hukukun da olduğu doğru ise, milletlerin münasebetlerini düzenliyen hukuk kaidelerinin mevcudiyetinin, milletler arasında bu münasebetlerin konusunu teşkil eden bir cemiyetin varlığına işaret olduğuna da şüphe yoktur.

Bununla beraber, milletler cemiyetinin gözle görülür bir teşkilâtı olmadıkça Doktrin onu bilmemezlikten gelmekten başka bir şey yapamazdı.

1907 de, İkinci La Haye Konferansı'ndan sonra, M. Léon BOURGEOIS beliğ bir

[1] G. TARDE, "Les Transformations du Droit", s. 22.

nutukta, Devletlerin temsilcilerinin bu Konferansta "henüz hafif hafif, fakat şimdiden muntazam ve bariz olarak, İnsanlığın kalbinin ilk vuruşlarını" iştmiş olduklarını söylüyordu. Bu Milletler Cemiyetinin henüz rüşeymî bir mevcudiyeti olduğuna işaret etmek için güzel bir teşbihti.

Fakat onun doğumu önceden görülmüş ve hesaplanmıştı. La Haye konferansları onun gelecekteki çalışmalarına yollar hazırlamışlardı. Kuvvet kullanılmasının ve Devletler arasındaki anlaşmazlıkların barış yolu ile düzenlenmesi hakkında o zamana kadar yerleşmiş olan teamüllerin tedvinine başlanmıştı. Hattâ, Daimi Hakem Mahkemesi adıyla, devletler arası bir mahkemenin unsurlarını bile kurmuşlardı.

Milletler cemiyetinin resmî doğumunun, uzun bir gebelikten sonra, 1914 de La Haye'de toplanması gereken üçüncü Barış Konferansı'nın çalışmaları sayesinde meydana geleceği ümit ediliyordu.

Dünya Harbi bu büyük tasarı üzerindeki düşünceleri tabii olarak başka tarafa çekti.

Fakat Harbin sonunda bu tasarının gerçekleştirilmesi birdenbire karar altına alındı. Tasarı, beklenmedik bir şekilde barışın aktine ekleniverdi. Milletler Cemiyeti bir nevi Sezarvari ameliyatla doğdu. Doğum kâğıdı Versailles Andlaşmasının ve diğer antlaşmaların baş tarafına yazılmıştı. Ve derhal, Milletler Cemiyeti teşkilâtı içinde, Genel Kurul'un, Meclis'in, Genel Sekreterliğin yanında, bir Devletler Arası Adalet Daimî Mahkemesi'nin de kurulması göz önünde tutuluyordu. Cemiyet'in çalışmaya başlamasının ilk senesinde yaratılmış olan yeni mahkeme, 15 şubat 1922 de, La Haye'de, Barış Sarayı'nda, insanların şimdiye kadar tanıdıkları en yüksek adli kurulun hasmetine yakışacağı gibi, vekarlı bir törenle açıldı.

Böylece, bugün artık bir devletler arası adaletten bahsedilebilir. Bu adalet, bütün insan topluluklarında doğruluğu teyit edilmiş olan tarihî kanuna uyarak, milletler arasında kurulmuş ve onların meziyetlerini olduğu kadar kusurlarını da almış olan, yeni bir içtimai nizamın tezahürü gibi gözükür.

İç adaletle kıyaslayınca, devletler arası adalet, prensip olarak, ihtiyarî kalması bakımından, henüz mükemmel olmaktan çok uzaktır. Fakat, Şimdiden ilerleme yolundadır, çünkü artık, başlangıçta olduğu gibi, hususi adalet olmaktan çıkmıştır.

II

Çok uzun zaman boyunca Devletler, anlaşmazlıklarını düzenlemek için haşin kuvvet rejiminden başka bir şey tanımadılar.

İlk ilerleme bunun istimalini daha seyrek ve daha az zarar verir yapacak hususi kanunlarla takyit etmek suretiyle meydana geldi. Bu, Ortaçağ'dan beri, şövalyeliğin ve Kilise'nin çifte tesiri altında, harb kaidelerini hazırlayan teamülün ağır çalışması ile oldu. XIX ncü yüzyılda bu teamüli kaidelerin kanunlaştırılmasına girildi. Sonraları, 1899 ve 1907 La Haye Konferansları'nda kara harbi ile deniz harbi hakkında daha umumî düzenlemeler karar altına alındı. Her türlü yeniliği gözden düşürmeğe hevesli kuruntulu kimselerle, beklileyemeyecek kadar sabırsız olan heyecanlılar, barışı tesbit etmek için toplanıp da, bilhassa harbi düzenliyen bu konferanslardan alaylarını esirgemediler. Bazılarına göre bu neticeler, barışçı niyetlerin suya düşmüş olmasını bir nevi maskelemekten ibaretti. Başkalarına göre ise, ne yapılırsa yapılsın, devletler arası mü-nasebetlerin temelinde gene harbin kalmış olduğuna dair bir delildi.

Boş ve kısır tenkidler. Bir barış isteğinden hareket etmekle beraber, La Haye Konferansları, harb kaidelerini tesbit etmekle, harbi kaldırmak için önce işe, onu kanun-

lara bağlamakla başlamak gerektiğini gösteren tarihin derslerine uygun olarak hareket etmişlerdir. Bu, barışın birinci ve zaruri şartı olan adalete doğru ilk adımdır. Görünümlere rağmen; La Haye Konferansları, barışçı ideallerini terketmekten tamamen uzak, onun gerçekleşmesinin zaruri başlangıcına girmişlerdir. Onlardan bahsederken kullanılan Barış Konferansları adını da böylece hak etmişlerdir.

*
* *

Buna paralel olarak bir başka ilerleme de gerçekleşmiştir. İnsanların hususi münasebetlerinde görülen âmillerle, Devletler de bazen şiddet ve kuvvet kullanma yerine, kâh diplomatik yollarla, kâh hakemlere baş vurarak, ihtiyarî tazmini tercih etmişlerdir.

Devletler arası hakemliğin pek de iyi bilinmiyen çok eski bir tarihçesi vardır. Şartların onun gelişmesi için az veya çok elverişli olmasına göre ilerlemiş veya gerilemiştir. Bilhassa uzun ve yıpratıcı harb devrelerinden sonra, düzen ve kanun ihtiyacının daha iyi duyulduğu zamanlar da kıymeti takdir edildi. Hürriyet ve hukuka saygı hususunda daha endişeli olan demokratik milletlerce, kanun rejimi yerine kuvvet rejimini tercih etmeğe alışmış otokratik millerlerden daha çok aranıldı.

Böylece, XVIII inci yüzyıldan sonra, büyük Amerikan demokrasisinin görünmesiyle ve Fransız İhtilâlî'nin yaydığı hürriyet prensiplerinin şerefli bir yer elde etmesi ile, devletler arası hakemlik olağanüstü bir hız aldı. Hakemliğin arzettiği bu ilerlemeler, liberal müesseselerin zaferi ve harb masraflarının ve neticelerinin artması ile mütabakat halindedir.

Artık harb fena bir iş oldu. O kadar yüksek kayıplara ve masraflara sürüklüyor ki, zaferin getirdiği faydalar ne kadar büyük olursa olsun, zararları telâfi edemez oluyor. Birleşik-Devletler Maliye Bakanlığı, I. Dünya Harbinin sonunda, Birleşik-Devletlerin 1789 dan 1920 ye kadar yüz otuz bir senelik masraflarının bilânçosunu gösteren bir vesika yayımlamıştı. Bu vesikada görülür ki, 66 milyar dolarlık bir yekûn üzerinden, 50 milyar kadarı, doğrudan doğruya veya dolayısıyla harb masrafları tarafından yutulmuştur. Yalnız Ayrılık-Harbi, Amerikan maliyesine 13 milyar dolardan fazlaya mal olmuştur. Bu rakamlar üzerinde ne kadar düşünülse azdır. Bu rakamlar en büyük harbçi heyecanları soğutacak mahiyettedir.

Dünya Harbi de bu hükümleri teyit eder: Cihanşumul bir huzursuzluk yaratmış, mağlûpları harabetmiş, galiblerin çoğunluğunu da sefalete yakın bir durumda bırakmıştır.

Harb artık çok büyük bir lüks işidir. Eğer harb milletlerin itiyatlarından tamamen çıkarılıp atılamazsa da, hiç olmazsa, yüce bir sebebin barış yolu ile düzenlenmesine imkân vermediği bazı son derece ağır anlaşmazlıklara inhisar ettirilebilir.

Bu şartlar altında hakemliğin git gide artan bir itibar elde etmesi tabiidir. Hakemlik sık sık kullanılan bir usul olmuş ve devletler arasında meşru münasebetlerin ilerlemesine inkâr edilmez bir tesir icra eylemiştir. Böylece, hakemlerin seçilmesi, usul, kararların kuvveti ve değeri ile ilgili temaül kaidelerinin bir mecmuası teşekkül etmiştir.

*
* *

Kullanıla kullanıla sağlam bir şekilde yerleşen bu kaideler, Devletlerce de resmen tanındılar. Bu tanıma da, hususi münasebetlerdeki ihtiyarî tazmin itiyadı ile aynı yol-

dan olmuştur. Yapılmakta olagelen tatbikatı sistemleştirerek, iyi niyetlerin denenmesine imkân verecek hususî kolaylıklar arzeden devletler arası sözleşmeler aktedildi. Birinci La Haye Konferansı, harb kanun ve kaidelerinin tedvini işi yanında, devletler arası anlaşmazlıkları barış yolu ile halletmek için bir nizamname hazırladı. İkinci La Haye Konferansı'nca tamamlanan bu nizamname, bütün medenî milletlerce kabul edilerek cihanşümül bir kanun halini aldı. Bu nizamname ile, harbten kaçınmak isteyen Devletlere birçok barış yolları sağlanmakta idi. Dostane teşebbüs ile tavassut teşkilâtlandırıldı. Devletler arası anketler sistemini geliştirdi. Hakem usulü için teferruatlı bir tasarı yaptı. Nihayet, Daimî Hakem Mahkemesi ile, yargıç arayan tarafların, istedikleri takdirde bir mahkemeyi harekete getirebilecekleri kadroyu temin etti.

Devletlerin bu şekilde kabul ettikleri kolaylıklar hiçbir kolektif teşkilâta bağlı değildir. Bu kolaylıklar, ihlâl edilmemiş kalan bir hürriyetin nizam altına konuluşunu temsil ederler ki, bunun istimali, eğer bu, müerret adalet mefhumundan ilham alıyorsa, yalnız herbirinin iyi niyetine bağlıdır.

*

* *

Devletler arası Daimî Adalet Divanı'nın kurulması ile, yeni bir ilerleme teressüm etmiştir.

Yeni Divan hakikî bir daimî mahkemedir ve devletler arası adaletin gelecekteki gelişmesine imkânlar sağlamaktadır.

Bundan başka, Milletler Cemiyeti'nden doğmakla ve onun adına islemekle Divan, başlıca çarklarından biri olduğu bir teşkilâta bağlanmıştır. Onun müdahalesinin vasfı, sadece dâvacıların kendisine baş vurmalarından doğmamaktadır; onun adaleti, daha üstün bir iradece, Milletler Cemiyetinin bütün üyelerinin iradesince talep edilmektedir. Hukukî değerleri ne olursa olsun, nihayet taraflarca aranmış bir uyuma olan hakem hükümlerinden farklı olarak, Divan'ın kararları, cihanşümül hukuk şuurunu ifade eden hakiki adalet kararlarıdır.

Nihayet eğer, prensip olarak, yeni Divan Devletlere sadece arzedilmiş fakat zorla kabul ettirilmemiş ise de, istinaî olarak, ona baş vurmanın mecburi olduğu haller de vardır. Bunlar öyle hallerdir ki, bir Devlet, aralarında önceden yapılmış bir anlaşma olmadan, diğer bir Devleti Divan'ın huzuruna getirebilir. Bu haller hakikatte çok azdır. Fakat, devletler arası adalet bakımından önemli olan, bu yayılma sahasından ziyade mecburilik prensibidir.

Bütün bu sebeplerle, Devletler Arası Daimî Adalet Divanı, istikbal için birçok neticelere gebe, büyük bir yenilik teşkil eder.

Divan, devletler arası münasebetlerde, hakikî bir adli teşkilâtın ilk denemesidir.

Aynı zamanda, milletler arasında âme adaletinin henüz çekingen fakat bâriz bir tezahürü sayılabilir.

Adalete doğru olan gayretlerinde, Devletler, Roma'da formül usulü ile vasıflanan safhaya yaklaşmaktadırlar. Onlar henüz teşkilâtlanmış ihtivari tazmin (composition facultative organisée) devresindedirler: prensip olarak, silâha sarılmakla adalete basurma arasında seçim yapma serbestliğini muhafaza etmektedirler. Fakat daha şimdiden, bazı durumlarda, Milletler Cemiyeti Misakına göre, kuvvet kullanmak yasaktır, ve Yeni Divanın istatüsü ile bu husustaki hususî sözleşmelerin hükümlerine göre, adalete baş vurma mecburidir.

Bu tekâmülle iç adaletin arzettiği panorama arasındaki benzerlikler göze o kadar çarpıcıdır ki, bu tekâmülün henüz sonuna ermediği düşünülebilir.

Adaletin bugünkü teşkilâtına varmak için insanlara kaç yüzyılın lâzım olduğu bilinince, Devletlere de aynı neticeye varmaları için kredi açmak gerekir. Milletlerin iç adalet hususunda çoktan açmış oldukları yol, Devletlerin de sonunda aynı noktaya varacaklarını ümit etmek imkânını verir.

Milletler Cemiyeti, daha çok itimatla daha kuvvetli bir teşkilâta lâyık olacak kadar hizmette bulunduğu zaman, Devletlere, aralarındaki anlaşmazlıklar için adalete boyun eğmeği derece derece kabul ettirmesi, daha ileride de, kararlarının infazını bizzat kendi inhisarı altına alması, Milletler Cemiyeti için belki de imkânsız olmayacaktır.

Devletler arası adaletin birbirini takip eden kaynaklarının ve gelişmelerinin incelenmesi gösterir ki, istikbal hakkındaki bu düşünceler vakiaların gerçekliği üzerine sağlam olarak dayanmaktadır.

İHTİYARİ ADALET

Devletler arası adaletin tarihi üç devreye ayrılır: İhtiyarî adalet devresi; nizamlanmış ihtiyarî adalet devresi; Mecburi adalet devresi. Daha önce de işaret edildiği gibi, bu üç devre hakikatte birbirinden kesin olarak ayrılmış değildir. Karşılıklı olarak birbirlerinin içine girerler. Fakat herbiri kendisine has vasfı ile diğerinden ayrılır.

Devletler arası adalet; adalete baş vurma, hakemleri seçme, usulün nizamlanması, hükümlerin infazı gibi, herşeyin tarafların serbest iradesine bağlı olduğu hakemlikte, tamamen ihtiyarî olarak başlamıştır.

Fakat hakemliğin tatbikatı gitgide daha sıklaşınca, bütün bu noktalar üzerinde, hakemli hukuku (droit arbitral) meydana getiren âdetler teessüs etmiştir.

Böylece, hakemliğin incelenmesi, iki noktanın gözden geçirilmesini gerektirir: hakemliğin tarihî gelişmesi ve onu tanzim eden hukuk.

İhtiyarî adaletin tarihî gelişmesi.

Devletler arası adaletin tarihi çok eskidir. Aşyalı medeniyetlerin en eski çağlarında bunun tatbik edildiğine dair misallere tesadüf edilir.

Fakat, modern müessesesinin en iyi örneğini, bizimki ile benzerlik gösteren medeni yetlerde, yani aynı kültürlü, aralarında devamlı münasebetler olan, serbest müesseseler kullanan ve biraz devletler arası hukuk tanıyan siyasi toplulukların beraberce yaşadıkları devrelerde aramak lâzımdır.

Bu şartlar sadece bir tek defa, o da Yunan medeniyetinde, toplu olarak bulunmuştur. Bunun için de, devletler arası hakemliğin uzak kaynaklarını yalnız orada bulmak kabildir.

1 — Yunan medeniyeti:

Eski Yunanistan'ın Devletleri veya siteleri aynı kültürün malıdılar. Aralarında devamlı münasebetler vardı. Hukukî mefhumların müşterek oluşu ile birleşmekte idiler. Serbest müesseseler kullanıyorlardı. Muayyen bir devletler arası hukuk tanyıyorlardı. Bu hukukun şüphesiz dar bir tatbik sahası vardı. Hükümranlığını yunan dünyasından öteye yaymıyordu. Yunanlıların barbarlar dedikleri başka ırklara mensup kavimlerle

olan münasebetleri kucaklamıyordu. Fakat bunda şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü bugün bile Devletler Hukuku, sadece görünüşte cihanşümuldür. Bütün olarak ancak, medeni denilen Devletlerin münasebetlerinde tatbik edilmektedir.

Şu halde, Yunan medeniyeti ile çağdaş medeniyet arasında, eski Yunanlılarda da hakemliğin kullanıldığını gösteren, yakın bir akrabalık vardır.

Öyle görünüyor ki Yunan'lılar hakemliği, M. Ö. VIII inci yüzyıldan evvel tatbik etmişlerdi. Fakat bilhassa VIII inci yüzyıldan V inci yüzyıla uzanan devre hakkında, epigrafinin sayesinde, oldukça doğru bilgiye sahibiz. [1].

Bu yedi yüzyıl boyunca, seksenden fazla hakemlik vakası görülür. Bunlardan çoğunun konusu, hakemleri, usulü, ve kararı bilinmektedir.

O zamanlarda hakemlik sahasının bu gelişmesi insanı hayrete düşürür. Hakemlik bazen çok büyük siyasi veya iktisadi önemi olan meselelerle ilgilidir. Bugün Devletlerin hayatî menfaatlerine taallük eder sayılan meseleler de, prensip olarak, istisna edilmiyordu.

Hakemlik, daha önceden doğmuş anlaşmazlıklar sırasında serbestçe aktedilmiş anlaşmalara göre cereyan ediyordu. Her vakada, hakeme baş vurma hususunda karar veren, anlaşmazlığın konusunu gösteren, hakemleri tayin ve usulü tebit eden bir hakemlik mukavelenamesine (tahkimname, compromis) göre hareket ediliyordu.

Yunan sitelerinin hemen hemen hep aynı kuvvet ve bağımsızlık seviyesini muhafaza ettikleri devre boyunca, hakemliğin bu şekilde tatbik edilebildiğine işaret etmek lâzımdır. Bu kuvvet muvazenesi bozulunca hakemlik de karakterini değiştirmiştir. Yunan dünyası içinde, İsparta ile Atina rakip büyük Devletler halinde kendilerini gösterince, herbirinin etrafında müttetik veya tâbi küçük Devletlerden mürekkep topluluklar teşekkül etti. O zaman çifte bir değişiklik meydana geldi: iki grup arasında hakeme başvurma gitgite seyrekleşti; her grubun içinde ise, yalnız gelişmeğe devam etmekle de kalmıyarak, daimî ve mecburi olmağa meyletti.

Yunanlılar daimî adalet mahkemesi tanımadılar. PERİKLES, V inci yüzyılın ortalarına doğru, düşünmüş olduğu umumî birlik için bunlardan bir tane kurmağı boşboşuna denedi.

Anfiksiyonlar Meclisi bazı bakımlardan, daimî bir mahkemeye benziyordu. Anfiksiyonlar, dinî temele dayanan sınırlı birliklerdi. Bunlardan pek çok vardı. Herbirinin, birliğin kararları ile veya ilâhların haklarıyla ilgili anlaşmazlıklarda karar vermeğe yetkili bir meclisi mevcuttu. Fakat, tarafların hususi anlaşması olmadan, diğer anlaşmazlıklara müdahale edemezdi.

Söylediklerimizi toplarsak, çağdaş hiçbir hakemlik şekli yoktur ki, tam muadili olmasa bile kaynağı Yunan hukukunda bulunmasın. Eski Yunanlılarca yavaş yavaş hazırlanan kaideler modern müessesenin gelişmesinin temelinde bulunmaktadır.

2 — Roma medeniyeti:

Yunanistan'ın Roma tarafından istilâsı, hakemliği kullanılmaz hale düşürdü. Çünkü artık işlemleri için lüzumlu şartları bulamıyordu.

Roma medeniyeti, denilebilir ki, devletler arası hakemlik usulünü hiç tanımamıştır. Roma cihanşümul hâkimiyete istek duymakta idi. Onun yanında eşit kuvvette ve kültürde başka Devletler yoktu. Yabancı memleketlerle kurduğu tesadüfî münasebetler

[1] A. READER, "L'Arbitrage International chez les Hellènes", Nobel Enstitüsü yayını, c. I, 1912.

hukuka dayanmıyordu. Kendisini dünyanın hakemi telâkki ederek, ne yargıç ne de yargı lanır olmayı kabul ediyordu. Diğer kavimlerle olan anlaşmazlıkları arasında, hukukî bir hükümle halledilmesine razı olduğu bir tek vaka bile bilinmemektedir. Aksine, kendi otoritesine herhangi bir şekilde tâbi memleketler arasındaki anlaşmazlıklarda, hakem olarak, karar vermeğe çağrıldığı misaller pek çoktur. Her şeyden önce siyasî olan adaleti ile, her zaman için tarafsız da değildi.

Bazen, haksız yere, devletler arası adaletin tarihçesini iki Roma müessesesine, fes-yaller koleji ile reküperatör'lere bağlamıya çalışmışlardır.

Fesyaller, harb ilânında veya barış aktinde hususi bir görevle mükellef din adamları idiler. Yerine getirilmediği takdirde bir harbin haksız olduğu kabul edilen formalitelere başkanlık ederlerdi. Bundan, onların harb ve barış hakemi oldukları neticesi çıktı. Anlaşmazlık doğuran meselenin esasını incelemekle ve onu dostane yollarla halletmekle mükellef bulunarak, artık hiçbir barışma ümidi kalmadığı takdirde kuvvete baş vurmağa müsaade etmek iktidarı ellerinde bulduğundan, Devletler Hukukunun Koruyucuları olmaları gerekirdi. Tatbikatta, Roma'nın hasmı olan kavmin, onun taleplerine boyun eğmediğini kaybetmekle yetinerek, imkânlarını sınırlanmış oldular. Yapılan törenin tek gayesi tanrıların sempatisini gözetmekti. Böylelikle, harb, konusu adalete ne kadar aykırı olursa olsun, dinî kanuna göre haklı yani meşru idi. Zaten, Roma'nın önceden tasarlanmış bir harbtan, fesyallerin mütalâaları üzerine vazgeçtiğine dair bir misâl de yoktur.

Reküperatörlere gelince, bunlar yabancı memleketlerde oturan Romalılarla, Roma'da yerleşmiş yabancıların adalet işlerine bakan majistralardı. Hiçbir durumda, devletler arası anlaşmazlıklar üzerinde hüküm verme yetkileri yoktu.

3 — Ortaçağ:

Roma'nın yıldızının sönmüşünden sonra, devletler arası hakemliği bulmak için, ortaçağa gelmek lâzımdır. Hakemlik XIII üncü yüzyıldan sonra tekrar âdet halini aldı. Gelismesi, bilhassa XV inci yüzyıla kadar önemli olmuştur. O zamanki hakemlik, kendisini modern hakemlikten ayırdeden muayyen vasıflar göstermektedir.

Merkezî iktidarın yıkılmaması hususi adaletin ve harbin yeniden görünmesine sebep olmuştur. Âme hukuku ile hususi hukuk arasında kesin sınırlar artık kalkmıştı. Meydandan çekilen âme adaleti yerine geçen hususi hakemlik, prensler ve muhtar topluluklar arasındaki münasebetlerde tatbik ediliyordu. Çoğu zaman, anlaşmazlık vukulunda, bazen hakem bazen arabulucu olarak, tarafları barıştırma yolları arayan dost bir prence bas vuruyorlardı. Hakemlik o zamanlar, harbleri önlemekten ziyade, durdurmak için kullanılıyordu. Bazen eyaletlerin mukadderatlarını tâyin etmek gibi vahim meseleler hakkında da tatbik ediliyordu.

Fakat kuvvetli prensler ve artık kurulmakta olan büyük Devletler arasında, hakemlik vakaları oldukça nadirdir. Roma'nın misalini takip ederek önemli her prens, dâva edilir olmaktansa, hakem olmayı tercih ediyordu. Herbirinin, kendisine tâbi memleketlerin münasebetlerinde nâzım olmaya karşı tabii bir temayülü vardı. Müdahalesi aranmadığı zaman onu zorla kabul ettirmek istiyordu. Bu vaziyet, en yüksek noktasında bulunan Papa ve İmparator'un yüce önderler olmak sıfatıylaıyla, prensler ve Devletler arasında hakem olarak yükselmek istedikleri feodal derecelenmenin her basamağında böyle idi. Fakat onların metbulukları her zaman tanınmış değildi; Devletler bütüdükçe onların hakemliğinden kaçınır göründüler. Onların menfaat güder müdaha-

lesine, kudretleri kendilerinininkine eşit beylerin gölge getirmiyen müdahalesini tercih ediyorlardı.

Hakemlik vakaları, bilhassa XIII üncü yüzyılda İtalya'nın prensleri ve komünleri arasında sık sık vuku bulmuş görünmektedir. 1225 den 1465 e kadar kırk altı hakem kararı kaydedilmiştir. [1]. Fakat bunlar modern hakemliğin safiyetine malik değildir. Çoğu ya tarafların hakeme karşı bir tebaiyet bağına ihtiva eder veya aralarında aile vahut ittifak münasebetleri olan prenslerle ilgilidir. Diğerleri ise, birer adalet hükmü olmaktan ziyade uzlaşmalar halinde görünür.

4 — Yakın çağlar:

Ne olursa olsun muhakkak olan şudur ki, devletler arası hakemlik XVI ncı yüzyıldan itibaren gitgide daha seyrek raslanır olmuştur. XVIII inci yüzyılın sonuna kadar tatbik edilişi istinaî bir mahiyet arzeder.

Bununla beraber kaydetmek lâzımdır ki, Renaissance'tan itibaren Yunan antikitesinden gelen fikirlerin tesiri altında, tarafsız bir hakeme itaat etmeğe istekli Devletler bu hakemi kendi beyleri (pairs) arasında bulamamaktan endişe ederek, ilk defa olmak üzere hukukçulara veya bilhassa itimat uyandıran kimselerden müteşekkil komisyonlara baş vurmağı düşünmüşlerdir.

Devletlerin itiyatlarından, XVI ncı yüzyıldan XVIII inci yüzyıla kadar, hakemliğin derece derece kaybolması iki sebeple izah edilebilir: Önce, devrin başlıca Devletleri, yukarda işaret edildiği gibi, beşerî bir hükme boyun eğmek fikrinden nefret eden mutlak monarşilerdir. Sonra, o zaman muteber olan kanaate göre, adalet bir kiral hakkı, hükümlerliliğin başlıca vasıflarından biri, üstün iktidarın en pratik tezahürüdür: O andan itibaren, Devletlere bir hakemin müdahalesi olağanüstü ve güce giden bir hareket olarak telâkki edilirdi; çünkü, hakem metbu gibi görünür ki bu, Devletlerin gururuna ve onların bağımsızlık duygularına şiddetle muhaliftir.

5 — Çağdaş Devre:

XVIII inci yüzyılın sonunda devletler arası hakemlik için yeni bir çağ açılmıştır. İki büyük sebep bunu hazırlamıştır: Fransız İhtilâli; Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığı. Birisi umumî ve vasıtalı, diğeri ise tahsisî ve anî bir tesir yapmıştır.

Fransız İhtilâli mutlakiyete ve tanrısal hukuka karşı esaslı bir tepki teşkil eder. İnsanın ve milletlerin modern hürriyetlerinin temelini atar. Eşitlik ve kardeşlik fikirlerini yayar. Adalet, yüce iktidarın zilvedi tarafından icra edilen bir kiral hakkı diye tarif edilmekten çıkar ve artık kendisine dayanan meşruiyetin zaferini sağladığı için, hürriyetin en son müeyyidesi olur. Hukukun girdiği her yerde adalet de onu takibeder. Devletler arası münasebetler hukuka davandığı için, adaletin de bu münasebetlere erişmesi bu andan itibaren mantikî ve tabiidir.

Fakat bu temavüller, hakemliğin gelismesini teşvik etmekten ziyade bu gelişmeye kolaylık sağlayacaklardır. Asıl hamle Birleşik Devletlerden gelmektedir. Orada, hakemlik, Birleşik Devletlerin bağımsızlıkları ile birlikte doğmuştur. Onüç İngiliz sömürgesi konfederasyon halinde toplanınca, anayasalarına hakemlik prensipini de yaz-

[1] M. NOVACOVİTCH, "Les Compromis et les Arbitrages Internationaux du XII e au XV e siècle", Paris, 1905.

dılar. Birlik'in üyeleri anlaşmazlıklarını ilgili Devletlerce veya Kongre'ce gösterilen komiserlerin hükümleri altına koymağı taahhüt etmişlerdir.

Kendi iç işleri için konulan bu kaide, hemen dış işlere de teşmil edilmiştir. Eski anavatanla, - İngiltere ile, - askıda kalmış birçok anlaşmazlıklar vardı: Kanada sınırında bir parçanın tesbiti; İngiliz tebaaları tarafından istenen bazı alacakların ödenmesi; İngiliz filolarınca Amerikalılardan alınmış bazı deniz ganimetleri hakkında böyle bir hareket tarzının usulüne uygun olmadığı; Fransa ile İngiltere arasındaki son harpte tarafsız olan Birleşik Devletlerin sorumluluğu. Müsterek bir anlaşma ile, Birleşik Devletler ve İngiltere bunları, hakem usulüne baş vurarak, halletmeğe karar verdiler. Bunun için de, 10 ekim 1794 te, Amerikan müzakerecisi olan JAY'in adıyla tanınan bir andlaşma imzalandı. Jay Andlaşması, hakemlik için tamamen yeni olmasa da, yapılan düzeltmeler sayesinde, hakemliğin mukadderatı için hayırlı bir tesir yapmış yeni bir müessese gibi tezahür eden bir usul tanzim etmiştir. Bu yenilik, iki tarafça da eşit sayıda gösterilen üyelerle, uyuşmazlık halinde oy'una uyulacak bir üstün hakemden müteşkil karma komisyon usulüdür.

Jay Andlaşması, 1798 den 1804 e kadar, Birleşik Devletlerle Büyük Britanya arasındaki ihtilâflı bütün meseleleri tanzim eden üç komisyon meydana getirdi.

Bu sistemin önemi çok büyüktür. Karşılıklı taleplerin kıymeti hakkında karşı karşıya serbestçe tartışan iki tarafın temsilcilerinden mürekkep karma komisyon, yalnız hakemliğin gelişmesine kolaylıklar sağlamakta kalmaz. Usule mühim bir vasıf da verir. Hakemlik o zamana kadar her şeyden önce diplomatik bir mahiyet arz etmekte idi. Bundan böyle, karma komisyonunda tartışmaların serbestliği ve fennîliği sayesinde hakemlik yavaş yavaş hukukî bir vasıf taşımağa başlamıştır.

Bu andan itibaren hakemlik çok çabuk gelişmiştir. Jay Andlaşması denemesi başarı kazandığı için Birleşik Devletlerle Büyük Britanya, yalnız kendi aralarında değil, fakat diğer Devletlerle olan münasebetlerinde de, gitgide daha sık bir şekilde, hakemliğe baş vurmakta idiler.

1789 prensipleriyle evelden hazırlanmış olan muhit denemeye imkân sağlayınca, bazen İngiliz bazen Amerikan teşebbüsü verimli olarak harekete geçiyordu.

En sonunda elde ettiği üstünlük sayesinde, hakemlik bir kıtanın veya bir kıtanınkılerle diğer bir kıtanın Devletleri arasındaki münasebetlere de girdi.

Böylece, hakemlik azar azar ve denemeden denemeye yayılmış, tekrarlanmış ve tatbik edildiği vakalar artmıştır. Samimi bir inanışla veya sadece taklitle, hükümetler hakemliğe baş vurmağa alışmışlar, onunla kavnaşmışlar ve en sonunda onu, müsterek hukukun bir müessesesi olarak kabul etmişlerdir.

XVIII inci yüzyılın sonundan XX nci yüzyılın başlangıcına kadar, hakemlik cereyanı artmış, hem sürat hem de genişlik bakımından gelişmiştir. İhtiva ettiği meziyetleri başarısının da ilk sebepleridir. Fakat bu sebeplere, umumî efkârın hükümetler üzerinde tedricen yaptığı hayırlı baskıyı da ilâve etmek lâzımdır.

Çünkü, hakemliğin tatbikatı yayıldıkça, garip bir kanaat cereyanı doğdu. XIX uncu yüzyılın başından beri, başlıca memleketlerde, harbi önleyecek vasıta olarak hakemliği gösteren barış cemiyetleri kuruldu. Aynı fikir, sayısız broşürlerle, eserlerle ve dergilerle yayıldı. Az sonra, hakemliğin hayranları, edebiyatı, propagandası oldu.

Bununla beraber, hakemliğin tatbikatı oldukça noksan tanınmış kalmaktadır; çünkü onu toplıyan vesikalar, hattâ kararların metinleri bile, her zaman ilân edilmiş değildir. Bu şartlar içinde, değil sadece ortaya çıkan içtihadı bilmek, modern hakemliklerin doğru bir istatistiğini tanzim etmek bile güçtür. Geçen yüzyılın sonunda hususi

eserlerin verdiği malûmat müphem ve bazen ciddiye alınamıyacak mahiyette idi. O zamandan beri hakemlik vaka'larının sistemli ve vesikalara dayanan bir şekilde incelenmesine girişildi. 1898 de Amerikalı bir bilgin, Birleşik Devletlerin o devirde yaptığı hakemlikleri resmî kaynaklara göre gösteren ve inceliyen altı ciltlik büyük bir eser yayımladı. [1]. 1905 te, Fransa'da daha umumî mahiyette bir eser görünmeğe başladı. Bu eser, XVIII inci yüzyılın sonundan itibaren, dünyanın bütün milletleri arasındaki hakemlik vakalarını ihtiva ediyordu. Eser, hakemlik müessesesinin gelecekteki tatbikatını ve bu sahadaki ilerlemeleri adım adım takip etmek gayesini güdüyordu. Her hakemli mesele (affaire arbitrale), bu eserde, anlaşmazlığın zuhurundan hükmün infazına kadar, bir bütün halinde tetkik edilmiş ve bunun yanına, bundan doğan veya bununla ilgili hukuk sorularının doktrin bakımından incelenmesi de eklenmiştir. [2]. Diğer taraftan, Devletler Hukukunun, son yıllarda sayıları çok artan büyük dergilerinde, bugünkü hakemlik vakalarının en mühimleri teferruatlı bir incelemeye konu olmaktadır. Böylece, bugün, modern hakemlik vakaları üzerine, oldukça doğru bir istatistik yapılabilir. Bu da, basit, sade fakat sarih bir ifade arzedecektir.

Eğer, 1798 Jay andlaşmasının ilk tatbikından 1914 Dünya Harbi'ne kadar olan devre göz önünde tutulursa, bunu başlıca üç kısma ayırmak kabildir. Birincisi anlaşmazlık konusunun önemi bakımından olduğu kadar, devletler arası ilk mahkemenin toplanmasını teşkil etmesi bakımından da hakemliğin tarihinde esaslı bir nokta teşkil eden, meşhur *Alabama* meselesinde biter. İkincisi, 1899 da, La Haye Daimî Hakemlik Mahkemesinin teşkiline kadar uzar. Üçüncüsü de devrenin sonunu ihtiva eder.

Bu 116 sene içinde, işaret ettiğimiz üç bölüme aşağıdaki şekilde dağılan 200 den biraz fazla sayıda hakemlik vakası kaydedilmiştir:

Birinci bölümde,	74 sene içinde,	70;
İkinci bölümde,	27 sene içinde,	86;
Üçüncü bölümde,	15 sene içinde,	51.

Hakemliğin on senelik ortalaması, birinci bölümde 9,46 iken, ikincide 31,85 ve üçüncüde 34 e çıkar.

Aynı şekilde, hakemliğe iştirak eden Devletlerin sayısında da artma vardır. İlk 74 senede 50 iken, sonraki 27 senede 33 ve son 15 senede ise 42 olmuştur.

Nihayet, muhtelif Devletlerin hakemlik vakalarındaki hisselerini de kaydetmek il-giye değer. Eğer yalnız büyük Devletler ele alınırsa şu görülür:

İngiltere	71 meseleye girmiştir.
Birleşik Devletler	69 " "
Fransa	33 " "
İtalya	19 " "

Buna karşılık Alman Devletleri ve sonra Alman İmparatorluğu, yarısından fazlasını

[1] John Bassett MOORE, "History and Digest of the international arbitration to witch the United States has been a party", Washington, Devletin resmî yayını, 1898.

[2] A. de LAPRADELLE ve N. POLİTİS, "Recueil des Arbitrages Internationaux", Paris, Pedone, c. I, 1905, c. II, 1924. Birinci cilt 1798 den 1855 e kadar olan devreyi, II. cilt de, 1856 dan 1872 ye kadar olanı ihtiva eder. Hazırlanmakta olan III. ve IV. ciltler, 1872 den 1892 ye ve 1892 den 1900 e kadar olan hakemlikleri ihtiva edecektir. V. ve VI. ciltler XX. asrın ilk senelerindeki ve VII. ve sonraki ciltler de yapılacak olan hakemliklere tahsis edileceklerdir. (Müellifin notu).

Alman Devletleri arasındaki iç anlaşmazlıkların teşkil ettiği	15,
Çarlık Rusyası	3,
Avusturya	2,
Japonya	2 hakem-

lik meselesi ile ilgilidirler.

Bu liste, hakemlikle liberal müesseseler arasındaki, yukarda işaret edilmiş olan, münasebeti teyit eder.

Hakemlik müessesesinin noksansız bir tetkikini yapmak için bütün bu vakalar üzerinde durmak zarurîdir. Burada, yaptığımız bu sentez denemesi içinde hepsinin bulunması yersiz olacaktır. Biz, ancak müessesenin tarihi içinde her hangi bir hususiyetleriyle bir yer işgal eden en tipik vakaların gözden geçirilmesiyle yetinmeyi kabul mecburiyetinde kaldık. Meselâ *Alabama*, Behring Fokları ve Andes sınırları meseleleri gibi; bunları ikinci bölümde göreceğiz. Her ikisi de Daimî Hakemlik Mahkemesince hükümlendirilmiş olan Casablanca kaçakları ve Atlantik'te balık avcılığı meseleleri ise Hakemlik Mahkemesi ile birlikte incelenecektir.